

CSEHY ZOLTÁN

RADÉCZY ISTVÁN, A KÖLTŐ

Lorenzo Valla szerint öt dolog kell a humanista létesztétika kiteljesedéséhez: *litterarum consuetudo*, azaz művelt egyének társasága (ez a fogalom többé-kevésbé azonosítható a tudás és erény szövetségén alapuló szellemi *nobilitas*, nemesség fogalmával), könyvtár, alkalmas hely, *temporis otium* (azaz szabadidő) és lelki nyugalom (*animi vacuitas*), azaz a befogadó úrként megnyíló lélek telítődése a tudomány által. Minden valamirevaló humanista tehát törekszik a fenti feltételek biztosítására, s az is evidens, hogy a humanista szerző a lehető legtávolabb áll a romantika nagy magányosaitól: a humanista művész mindenekelőtt társas lény, művészete csak interakcióban érvényesül, valós vagy tulajdonított zsenialitása csak a folyamatos konfrontáció révén nyer értelmet és rangot. A humanista költő csoportban szeret: legyen ez a csoport a holt antik szerzők megidézett világa vagy a kortárs irodalmi-tudományos közeg egy konkrét szegmense. A társas érintkezés személyesebb formái már a humanizmus korai szakaszától kezdődően megjelennek: ezek még nem intézmények, vagy jobban mondva intézménystátusz nélküli intézmények, baráti körök, úgynevezett *sodalitasok*. A *sodalitas* megstilizálásának antik ősképe Platónra megy vissza, aki egy platón alatt oktatott, vitakozott, disputált az Ilisszosz partján.¹ Ezt a modellt stilizálták tovább a római humanisták, vagy éppen Pietro Bembo Padova környéki köre, akik nyomán a pozsonyi Radéczy-kör is keletkezett. Bembo költői környezetének roppant jelentős hatását már kimutattam Istvánffy Miklós költészetének allúziótechnikáiról szóló dolgozatomban.² A Radéczy-kör létét először Takáts Sándor, majd nyomán Barlay Ö. Szabolcs feltételezte, majd Ritoókné Szalay Ágnes tette közzé a társaság egyes költői dokumentumait.³

Mindenesetre ma már bizonyos – hiszen a feltételezéseket erőteljes intertextuális összefonódások is alátámasztják, s ezt Radéczy esetében is látni fogjuk –, hogy az itáliai, elsősorban a padovai humanizmus rituális gesztusaira és közösségi hagyományaira építve alakult meg Pozsonyban is egy meglehetősen jelentékeny irodalmi-tudományos

¹ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Hortus Musarum: Egy irodalmi társaság emlékei*, Bp., Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-Grafikai Tanszéke, 1984; *ua.* = Uő, „*Nympha super ripam Danubii*”: *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28), 219–241.

² CSEHY Zoltán, *Istvánffy, a költő* = Uő, *Parnassus biceps*, Pozsony, Kalligram, 2007, 169–188.

³ TAKÁTS Sándor, *Rajzok a török világból*, I, Bp., 1915; BARLAY Ö. Szabolcs, *Radéczy püspök híres hársfája: Egy négyszáz évvel ezelőtti irodalmi kör*, *Vigilia*, 41(1976), 744–748.

sodalitas Radéczy István egri püspök (?–1586) körül, aki 1573-tól Pozsonyban székelő királyi helytartóként is tevékenykedett, s akiről meglehetősen kevés életrajzi adat ismeretes. Irodalmi, költői munkásságát pedig a szakirodalom is alig tartja számon, csekély számban ránk maradt versei egy epigrammától eltekintve⁴ kiadatlanok. Az Oláh-kódexben Radéczy több jelentős verse is megtalálható. Az első, módfelett terjedelmes (72r–78v), retorikai ötletekben bővelkedő opusz az 1563. újesztendő megünneplésére írt antikizáló költemény (*Comitia Deorum a Jove celebrata*), mely kétségtelenül felfejtendő allegóriaként is olvasható. A következő két Radéczy-vers egy kettős sírvers két variánsa, melyekről a továbbiakban lesz szó, ezt egy allegorikus értelmű, ügyesen megkomponált, hosszú életet kívánó alkalmi verses levél (79v), majd egy Oláh Miklóshoz adresszált moralizáló epigramma követi (80r–80v), Radéczy szerepel a kódexben továbbá egy Ebeczky Mátyás által szintén megverselt témával is, mely királyi vadászatot örökít meg (*De Caesare die sacro Mettardi venante*, 211v). Már ebből is látszik, hogy Radéczy költői teljesítménye elsősorban alkalmi jellegű, saját közegéhez erősen kötődő, verseinek kontextusa több-kevesebb sikerrel bemérhető. Világos az is, hogy költészete a humanista párbeszédekesség, nyitottság gesztusait is örzi, mely a versengés legfőbb előfeltétele. Természetesen e dolgozat pusztán egy részfeladatot vállal fel: az Oláh-kódex egyes, most először közreadott verseinek vizsgálatával kíván rávilágítani Radéczy költészetesztetikai irányultságára. De mielőtt ezt megtenné, szükséges összefoglalni a Radéczy művészi tevékenységére vonatkozó utalásokat.

Hogy a Radéczy-kör költészetesztetikai kapcsolatait ma világosabban lássuk, elsősorban azokra a költeményekre érdemes fókuszálni, melyek esetében világosan látszik az interakció, illetve a humanista költői gyakorlatban oly gyakorta megmutatkozó *aemulatio*, azaz versengő szándék. A Radéczy-kör tagjairól szóló verses utalások alapján érdemes felsorakoztatni a társaság tagjait. Ebben Istvánffy Miklós *Stephano Radetio episcopo varadiensi, camerae ungaricae praefecto* című verse lehet a segítségünkre, mely a következő struktúrát követi: Radéczy magasztalása nyitja meg a költeményt Janus Pannonius *panegyricus*ainak modorában, majd a korabeli háborús veszély festése következik, *otium* és *negotium* viszonyának taglalása, ezután jelenik meg maga a kert, mely allegorikus értelemben maga a tudással telítődő lélek. E kert középpontjában áll egy, a Múzsáknak és a szépséges Apollónak szentelt kultikus hársfa (ez biztosítja a kapcsolatot az égi transzcendenciával), mely alatt székek találhatók, ahová pihenni tér költők és tudósok csapatával Radéczy. Istvánffy konkrétan megemlíti Zsámboky Jánost, Purkirschert és a kör talán legnevesebb tagját, a modern klasszika-filológia egyik alapozó atyját, a flandriai, Istvánffyhoz hasonlóan Padovában tanuló Nicasius Ellebodus Casletanust,⁵ akinek Gian Vincenzo Pinellivel folytatott levelezéséből világosan kiderül, hogy „ha Isten békét ad ennek az országnak, akkor Pozsony a legalkalmasabb hely tudományos

⁴ Ez az *Ad portam domus D. Palatini* című vers, mely RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes könyvében látott napvilágot („*Nympha super ripam Danubii*”, i. m., 236). A költemény Jelenits István szép fordításában magyarul is olvasható (237).

⁵ KLANICZAY Tibor, *Nicasius Ellebodus és Poétikája*, ItK, 75(1971), 24–34; Dieter WAGNER, *Zur Biografie des Nicasius Ellebodus*, Heidelberg, 1973.

terveinek megvalósítására.”⁶ Padova helyett Pozsony lett nyughelye is, sírja a dómban található, sírversét Istvánffy Miklós írta.⁷

Az idővel való bánásmód tana is tipikusan humanista: az antikvitás ideje mindenkori jelen idő, s ez az idő a latin (és később a görög) nyelv ideje, hiszen a kulturális univerzalizmus itt is elsősorban nyelvi természetű. Az igazi életidő az *otium* keretei közt valósul meg, melyet Guarino Veronese a *litterarum officium*mal, azaz az irodalmi, illetve tudományos foglalatossággal azonosított, s amit negatív értelemben a tétlenséggel volt szokás azonosítani. Az *otium* teszi a humanistát: létezik egy jövedelmező állása, mely a megélhetést biztosítja, és létezik a szabadidő, az *otium*, mely a latin nyelv és a jelenné tett antikvitás ideje. A köztevékenység vagy a megélhetést biztosító tevékenység ideje (*negotium*) majdhogynem elfecsérelt időnek számít az *otium* viszonylatában. Az önmagunkkal való foglalkozás erkölcsi kötelesség.

Purkircher György, orvos és költő, illetve Elias Corvinus is a költői körhöz sorolandó: ez utóbbi Istvánffy Miklósnak adresszáva két verset is írt a Radéczy-hársról, melyekben együtt magasztalja a kultikus fát és megéneklőjét.⁸ „A jelekből is kivehető tehát, hogy a pozsonyi hársfa nem valami légüres térben úszó, szférák zenéjétől elbűvölt idill volt” – összegez Barlay, s való igaz, a hársfa a kommunikáció, a párbeszéd kultúrájának szimbóluma volt, de a mecénatúráé is, melyet Radéczy püspök képviselt antik köntösben. Istvánffy egyenesen problematizálja is a mecénási és a költői viszonyt, majd Radéczy esetében szerencsés egybeesésről beszél. Radéczyt az antik költészetben járatosnak mondja, akiben megvan a *facultas eloquii* és a *copia ornatae linguae*, mely szinte predesztinálja őt arra, hogy felvegye a versenyt a költők legnagyobbikával, Vergiliusszal, prózában pedig magával Ciceróval verseng (70–76). Istvánffy azonnal témát is ajánl a püspöknek: énekelje meg a császár hőstetteit és a pannóniai veszedelmet (77–80). Ez a fajta alapállás Janus Pannonius Galeotto Marzio költészetét magasztaló költeményét idézi fel az olvasóban.

A vers személyes vallomással zárul: felesége beteg, ezért abbahagyja a versírást. Istvánffy másik, *In tiliam mire pulchram, quae est Posonii in horto Radetii ac per eum Apollini consecrata* című versében magát Apollót szólítja meg, s közli vele, hogy Radéczy az ő dicsőségének szenteli a hársfát, hogy kultikus helyszín szerveződik köréje. Még a babérfává változott Daphné sem érheti utol szépség tekintetében a hárs szépségét. Istvánffy úgynevezett *sodales*-versekben Gian Antonio Flaminio nyomán magasztalta Radéczyt, akiről többek közt azt állítja, hogy megvan benne mind az *elegantia*, mind a *lepor* erénye.

⁶ Vö. BARLAY, *i. m.*, 745.

⁷ Zsuzsanna KOVÁCS ROMANO, *Nicasius Ellebodus Casletanus tra Padova e Posonio = Rapport e scambi tra umanesimo italiano ed umanesimo europeo: „L'Europa e' uno stato d'Animo”*, a cura di Luisa ROTONDI SECCHI TARUGI, Milano, Nuovi Orizzonti, 2001, 679–690; MIKÓ Árpád, *Ianua mortis: Nicasius Ellebodus (1535–1577) síremléke. Adalék a Radéczy-kör műpártolásához = Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klanczy Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint, Szeged, 1990, 419–429.

⁸ A versek szövege: RITOÓKNÉ SZALAY, „*Nympha super ripam Danubii*”, *i. m.*, 230. A versekről: BARLAY, *i. m.*, 746–747.

De mi a helyzet azzal a szövegcsoporttal, mely Radéczy költői univerzumából fenn is maradt? Radéczy korántsem vergiliusi tehetség, nem ismeretes epikus verses műve, az alkalmi műfajok műkedvelő dimenziói között marad nem minden *elegantia* és *lepor* híján, sőt. Poétikája feltűnően közel áll Istvánffy Miklós világához és a padovai modellhez. Ezt célszerű megvizsgálni egy közös témájú vers esetében. Mind Istvánffy Miklós, mind pedig Radéczy István verses epitáfiumot írt két fiatalon elhunyt barátjukról. Istvánffy verse 1562-ben keletkezett, Bécsben, és mind saját kéziratos kötetében,⁹ mind pedig az Oláh-kódexben szerepel¹⁰ minimális módosításokkal,¹¹ melyeket a kritikainak tartható Holub–Juhász kiadás¹² nem rögzít. Istvánffy és Radéczy is (aki egyébként két verset szentelt a megboldogult ifjaknak) a közös sírvers hagyományát folytatva nyilatkozik meg. A szövegek Bydy Györgynek¹³ és Zalay Baltazárnak együtt állítanak emléket. Bydy György Bydy Mihály és Oláh Anna fia volt, aki viszont Oláh Mátyás, Oláh Miklós érsek testvérének lánya. Michael Biwdy comes de Bereg 1563-ban részt vett a pozsonyi koronázó országgyűlésen is.¹⁴ Holik Flóris Bywdy Györgyöt szintén költőnek mondja.¹⁵ A költői elgondolás alapja magában a versben is megjelenik:

...ut coniuncti magno vixistis amore,
Sic post fata enim vos locus unus habet.

Istvánffy ezt a gyengéd barátságot pazar virághasonlatokkal fejezi ki Giovanni Pontano költészetéből ismert módon (11,1–6):

Ut rosa, quae virides caput exerit inter acanthos,
Aestivae placidus dum cadit imber aquae,
Ac velut irriguo *florens hyacinthus in horto*
Lucundo cunctos pascit *odore* homines,
Sic vos ingenium et formae praestantia vestrae¹⁶
Altius e terrae sedibus extulerant.

Pontano (*Conj.* 3,3,43–44):

Qualis roscidulo *florens hyacinthus in horto*
Puniceo primae certat honore rosae...

⁹ MTAK Kézirattár, K 35/II.

¹⁰ Oláh-kódex, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, H. 46, 79r.

¹¹ **1** erexit corr. exerit, acantos **3** aut qualis riguis, in horto **7** puerilibus **9** Et quia

¹² Nicolaus ISTVÁNYFFY, *Carmina*, ed. Iosephus HOLUB, Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1935 (BSMRAe). A vers helye: 20–21.

¹³ A Holub–Juhász-féle kiadás ezt a névváltozatot használja, a kódex a Bywdy alakot.

¹⁴ Mathias BEL, *Adparatus ad historiam Hungariae*, Posonii, 1735, 305.

¹⁵ HOLIK Flóris, *Istvánffy Miklós, mint költő*, ItK, 32(1922), 144.

¹⁶ Gyulai János sírversében is él hasonló megoldással: „si genus et formae praestantia posset” (33,2).

Vagy ugyancsak Pontanónál (*Conj.* 3,4,115–118):

Ut tener aprico *crescens hyacinthus in horto*
Ipse manu colitur, ipse rigatur aqua,
Illum aurae tepidoque fovent sole calores
Guttaeque, nocturno quae vaga rore cadit...

A negyedik sorhoz célszerű párhuzamként venni Andrea Navagero e sorát is: „*Jucundo-que domus late fragravit odore*” (*Lusus*, 41,23).

Bydy és Zalay, a rózsza és a jácint érdekes módon Pontano hitvesi szerelmet megéneklő költészetéből nyeri el allegorikus karakterét, mely a tehetség és a szépség ikerítése révén bontakoztatható ki. Ez az összefonódás mindemellett a mitológiai háttértörténetek játékba hozásával színesíthető tovább: Hyacinthus és Narcissus tragikus átváltozás-története a fiatalkori halál megrázó példái. A kettős, a szeretet (*amor*) kölcsönössége folytán közös sírt nyerő személyekről szóló epitáfium megjelenik már az ókori görög hagyományban is (elsősorban a *Görög antológiában*), de a középkori latin költészetben is erős, aminek szép példája Alcuinus, Radéczy és Istvánffy alap gondolatához közeli, Aquileiai Paulinus és Salzburgi Arno közös sírba tételéről szóló epitáfiuma.

Radéczy két verse kiadatlan. Az első így hangzik:

Stephanus Radetius Archidiaconus Sasvarien[is] De eisdem Juvenibus

Qualiter arescunt aestuo tempore lymphae
Atq[ue] color cesis flori[bus] omnis abest
Qualiter Autumno nudatur frondibus arbor
Atq[ue] simul *pallor occupat ora soli*
Qualiter et fugiat nix advenientibus Euris
inq[ue] suas satagit tendere candor aquas,
Sic duo, sic iuvenes parvo discrimine lucis
Concedunt fati, Astraq[ue] summa petunt,
Vivite foelices anime, semperq[ue] colentes
Divinu[m] coelis flectite laude iubar.¹⁷

A költemény Istvánffyéhoz hasonlóan természeti-gnómius megközelítésből indul: a kozmikus hasonlat a világrend alapelveként megjelenő pusztulás indoklására szolgál. Az alapállás azonban kontrasztív: Radéczy pusztuló, szinte halott tájat fest, Istvánffy viszont a virulás emlékét örökíti meg. A két vers mintha az idillköltészetből eredő *carmen amoebaeum* logikája alapján szerveződne, mintha egy költői versengés két végpontja lenne. Radéczy versének allúziós technikái ugyanahhoz a humanista körhöz kötődnek, mint Istvánffyéi: a záró disztichon nyelvi elemei Marco Antonio Flaminio *Car-*

¹⁷ A vers lelőhelye: Oláh-kódex, 79r–79v.

mina című kötetében (3,20,5–6) bukolikus környezetben olvashatók, metaforikus értelemben ugyancsak a tél, a pusztulás és a halál viszonyrendszerébe ágyazva: „*Vivite felices, nec vobis aut gravis aestas, / Aut noceat saevo frigore tristis hiems.*” Ugyancsak ő, Girolamo Fracastoróhoz írt verses episztolájában (C. 5,51,8–11) betegségére panaszkodva írja a következőket: „*ut umbra inanis esse / Iam plane videar; disque miris / Pallor occupat ora; languidosque / Artus vix traho*”, ami a negyedik sor retorikai-nyelvi megoldásával mutat párhuzamot. Aprólékos megfelelések sorát lehetne még hozni: Radéczy hasonlóképpen intarziás módon szerkeszti meg szövegeit, miközben egy elmélyült intertextuális játék keretében fokozatosan visszautal az ősformákra. A humanista irodalom e variáns jellege az alkalmisággal párosulva gyakorlatilag ki is adja a Radéczy-költészet egyik alapelvét.

A másik Radéczy-vers jóval tömörebb, a tünékeny lét és az intim baráti viszony azonban itt is hangsúlyos:

Aliud idem Stephanus Radetius de eisdem

Quos sol exasperat blandus contexerat orbis
Prima[ue] formosis pectora cinxit amor
Hos pia nunc tellus parva contexit in urna¹⁸
Atq[ue] diem fatis dixit adesse novam.¹⁹

Radéczy a 79. levél verzóján található verse nagy valószínűséggel Oláh Miklós születésnapját (január 10.) ünnepli, erre utal a nyitósorok időmegjelölése: Jupiter letekint az örökkévaló égből és megállapítja, hogy az imént új esztendő kezdődött. A verset követő költemény címzettje szintén Oláh, de a kódex maga is elsősorban az Oláh Miklóshoz vagy a familiához köthető művekre fókuszál. A vers lényegében klasszikus köszöntővers, melyben a hosszú élet adománya, Jupiter és Mercurius ajándéka kerül előtérbe.

Ad longissima vitae foelicissima auspicia
R[everendissi]mo Domino in zona aurea designata

Jupiter e celis transacti temporis aevum,
Prospiciens Annum cernit adesse novu[m].
Ipse vocat divu[m], fatalia munera tellis
Disseminanda modis omnibus esse iubet.
Sic tibi praefulgens vitae longissimus ordo
Mittitur, et dignus praesule tantus honos.

¹⁸ Vö. Pontano: „Aut iacet in parva tantum cinis abditus urna” (*Urania*, 5,875); „Qui diversa quidem parva sed semina in urna / condat” (*De hortis Hesperidum*, 2,364–365).

¹⁹ A vers lelőhelye: Oláh-kódex, 79v. Párhuzamok: U. Verino: „Nec quisquam sentit mortis adesse diem” (*Epig.* 2,18,4); „Credidit extremum lucis adesse diem” (*Flammitta*, 2,12,6); A. Poliziano: „Cernit et extremum sentit adesse diem” (*Eleg.* 7,174).

Aurea sunt purae, sunt nam signacula mentis,
 Quae tua sic Virtus aurea sola micet.
 Et filum flexum longis decursibus auctu[m]
 Sic fortuna tuo grata labore venit.
 Principiu[m] zonae medio discurrit in amplo
 Sic tua te faciunt currere fata diu,
 Talia sunt dona haec quae nunc Cyllenius heros
 Detulit, et gaudens reddidit illa tibi.
 Vive diu praesul, longis memorande diebus,
 Atq[ue] tuae vitae munere gaude diu.

A *zona aurea* értelmezéséhez érdemes idézni a vers egyik intertextuálisan megidézett háttérszövegét, Pontano *Urania* című költeményének egy részletét (*Urania*, 2,48–55):²⁰

Quin et bisseis passim variata figuris
 Signa veit, pictoque micat Zona aurea textu,
 Zona Iovis monumentum ingens. Haec munera quondam
 Uraniae pater ipse dedit, quo tempore leges
 Ponebat superis arcanaque iura ferebat;
 Tum natam dictis ac munera laudibus ornat,
 Multa docens: splendent latis nova cingula bullis
 Fulva auro, nitida argento ac radiantia gemmis.

A *zona aurea* tehát az asztrális misztika és az aranyetszésen alapuló aránytan fogalomkörébe tartozó fogalomként éppúgy értelmezhető, mint Jupiter Urániának adott ajándékaként, mely a természet törvényeit szabályozza. Radéczy az arany teljes mitológiai és misztikus fogalomkörét kiaknázza az aranykor-illúzióktól kezdve egészen a szimbolikus jelentésekig: az arany tisztasága révén nem pusztán a hatalom, hanem az elme jelképe is, s így gyakorlatilag az erény letéteményese. E tanulmány keretei közt nincs mód bővebb értelmezésre, hiszen a cél Radéczy költészetiesztetikai megfontolásainak számbavétele.

A bemutatott Radéczy-szövegek alapján Radéczy István költészetéről az alábbi megállapításokat tehetjük:

- Radéczy költészete eredendően alkalmi karakterű;
- nagy hangsúlyt helyez a dialogicitásra, interakciós karaktere van;
- Radéczy az alkalmiságot szövevényes allúziótechnikával intellektualizálja;
- az allúziók intertextuális játékokká fejlődnek;
- az allúziók fő forrása egybeesik Istvánffy Miklós modelljeivel, így elsősorban itáliai orientáltságú (Bembo, Navagero, Flaminio, Castiglione, Cotta);
- a kortársi horizont legalább olyan súllyal esik latba nála, mint az antik tradíció;

²⁰ A verset B. Soldati 1902-es szövege alapján idézem.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2033. CZX. évfolyam 40szám

– hajlamos az allegorizáló-mitológiai beszédmód költői imagináriumának kiaknázására (versei értelmezési szintekre bonthatók, a mitológia felfejthetőnek látszik, univerzális maszkos játékot működtet, mely az antik beszédmódhoz való tökéletes igazodást jelenti a keresztény vagy kortársi horizont evidens nyelvi jelenléte helyett);

– jelentős szerepet tulajdonít a tudományos és művészi regiszterek ötvözésének, így kerülnek szövegébe az aranymetszés vagy az asztrológia fogalmai is.

Természetesen ez a tanulmány még csak az első lépés a Radéczy-költészet feltérképezése terén: a munka java része még hátra van. Mindenesetre annyi bizonyosnak látszik, hogy a mecénásként számon tartott püspök irodalmi teljesítménye nem marginalizálható, ha meg akarjuk ismerni a pozsonyi humanista kör költészetesztetikai gondolkodását és történeti poétikai helyét a magyarországi érdekeltségű és európai *sodalitasok*, akadémiai mozgalmak viszonylatában.